

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ «ПОЛАЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

**БЕЛАРУСКАЕ ПАДЗВІННЕ:
ВОПЫТ, МЕТОДЫКА І ВЫНІКІ ПАЛЯВЫХ
І МІЖДЫСЦЫПЛІНАРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Зборнік навуковых прац міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай 160-годдзю з дня нараджэння А. П. Сапунова

(Полацк, 21 – 23 красавіка 2011 г.)

У дзвюх частках

Частка 2

Пад агульнай рэдакцыяй
канд. гіст. навук, дац. Д. У. Дука,
канд. гіст. навук, дац. У. А. Лобача

Наваполацк
ПДУ
2011

ГІСТОРЫЯ

УНУТРЫЦАРКОЎНАЯ БАРАЦЬБА НА ТЭРЫТОРЫІ ВІЦЕБСКОЙ ЕПАРХІІ
Ў 1920-Х – ПАЧАТКУ 1930-Х ГГ.

В.В. БАРАНЕНКА

(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

На падставе гістарыяграфічнай базы і архіўных крыніц даследуецца ўзнікненне і распаўсюджванне абнаўленчага расколу на тэрыторыі Віцебскай епархіі ў 1920-х – пачатку 1930-х гг. Ахарактарызувана змена палітыкі савецкай улады ў адносінах да абнаўленчага руху. Асабліва ўвага ў працы надаецца апісанню эвалюцыйнага расколу на пазначанай тэрыторыі, характарыстыцы асоб кіруючых абнаўленчых архірэйў.

Полацка-Віцебская епархія была створана 17 (29) красавіка 1840 года. У 1912 годзе епархія налічвала 310 царкоўных прыходаў, 546 цэркваў, уключаючы прыхадскія, дамавыя, прыпісныя, могількавыя, і 235 капліц. Духавенства налічвала 636 чалавек, з іх 359 – свяшчэннікі. Усяго ў межах епархіі жыло 872 тыс. 384 чалавека праваслаўных. Большасць прыходаў епархіі складалася з 20 – 55 вёсак, якія належалі да адной царквы і знаходзіліся ад яе на адлегласці 6 – 15 верстаў. У 1914 годзе ў епархіі дзейнічалі 422 прыхадскія школы, у якіх навучалася 11222 хлопчыкі і 8062 дзяўчынкі. З 419 законанастаўнікаў 345 былі свяшчэннікі. Фінансаванне дзейнасці царкоўна-прыхадскіх школ адбывалася за кошт епархіі і за кошт Свяцейшага Сінода (202 тыс. 100 руб.) Пры цэрквах было адкрыта 297 бібліятэк [1, с. 69 – 70].

Духавенства Віцебскай епархіі, а разам з ім і веруючы народ, падвергліся ганенню з боку бальшавікоў адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года. Гэтыя ганенні насілі жорсткі характар – любое ўхіленне ад савецкіх парадкаў або падазрэнне у нелаяльнасці да рэжыму лічылася контррэвалюцый і строга каралася: смерцю, турмой або доўгатэрміновым зняволеннем у канцэнтрацыйным лагеры.

Ганенні першых пасляваенных гадоў (1918 – 1921) дакументальна амаль не фіксаваліся і ў сувязі з гэтым нельга асвятліць царкоўнае жыццё на тэрыторыі далёнай епархіі.

Адным з самых складаных перыядаў у жыцці Віцебскай епархіі прападае на 1920-я гг. Менавіта на гэты прамежак часу прападае кампанія па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей і ўскрыцця мошчаў. У гэтыя гады адбываецца і развіццё абнаўленчага руху.

У гэты час Віцебскую кафедру ўзначальваў архіепіскап Інакенцій (Ястрабаў). Да рэвалюцыі ён быў першым вікарыем Кіеўскай епархіі, рэктарам Кіеўскай Духовнай Акадэміі [2, с. 23]. Пасля таго як ён атрымаў вазванне Ціхана, накіраваў царкоўных каштоўнасцей, быў сазваны сход віцебскага духавенства, дзе прапанаваў кожнаму святару рабіць як тыя палічцы патрэбным. На гэтым сходзе Інакенція патрымалі настояцель Хрыста-Раждзесцвенскай царквы а.Фанцін Капусцінскі, ключар Свята-Мікалаеўскага кафедральнага сабора а.Стэфан Кальвін і настояцель Задунаўскай царквы Св. Іаана Хрысціцеля а.Феадар Чулкоў [2, с. 23]. Услед за пачаткам рэквізіцыі каштоўнасцей на іх абарону выступілі і веруючыя. Так апісвае гэты падзеі а.Петр Беляеў, які служыў у Свята-Пакроўскай царкве: «У Віцебску супраціўленне здачы царкоўных каштоўнасцей і некаторыя эксцэсы па гэтым поведзе мелі месца... пры саборы на працягу 3 – 4-х сутак збіраліся вялікія натоўпы веруючых, асабліва жанчыны, з намерам перашкодзіць здачы каштоўнасцей. Некаторыя з жанчын нават пачалі пры саборы на плошчы» [3, с. 40]. Аднак бальшавікоў гэтыя падзеі не спынілі і ў хуткім часе ўсе храмы горада былі абрабаваны, а Інакенцій быў вызваны ў Маскву.

Архіпастыр быў абвінавачаны ў тым, што, атрымаўшы вазванне патрыярха Ціхана, ён склікаў сход віцебскага духавенства, блаславіў зачытаць атрыманы дакумент і прапанаваў кожнаму святару паступаць у згодзе са сваім сумленнем. Архіепіскапа падтрымалі протаіерэй Фанцім Капусцінскі, ключар кафедральнага сабора протаіерэй Стэфан Кальвін і святар Задунаўскай царквы святар Федар Чулкоў. Іх таксама неўзабаве арыштавалі [3, с. 40].

Арышты віцебскага духавенства па часе супалі з арыштам у Маскве ў маі 1922 г. патрыярха Ціхана. У сітуацыі, калі Руская Праваслаўная Царква пазбавілася кіраўніка і шматлікія епархіяльныя архірэйі былі таксама арыштаваны, дзяржаўная ўлада ў цэнтры і на месцах паспрабавала ў хуткім часе стварыць раскольніцкія падкантрольныя структуры, якія павінны былі захапіць як вышэйшую царкоўную ўладу, так і кіраванне епархіямі. У Маскве раскольніцкія дзеянні невялікай групы духавенства першапачаткова падтрымліваліся і акіроўваліся старшыней Рэвваенсавета Л.Д. Троцкім праз апарат УЧК – АДПУ.

Сукупнасць праграм, распрацаваных абнаўленчымі групамі і прадстаўленых на ўсеагульнае абмеркаванне, прадугледжвала мадэрнізацыю практычна ўсіх аспектаў традыцыйнага рускага праваслаўя: ад укладу царкоўнага жыцця, канонаў і абраднасці да дагматыкі, сацыяльных канцэпцый і этычных гледжаньняў. Але першае месца адводзілася ў гэтых праграмах палітычнай пераарыентацыі Рускай Праваслаўнай Царквы, нармалізацыі яе адносін з Савецкай уладай.

Гісторыя

Першай паўстала група «Жывая царква», якая аб'ядноўвала спачатку белае духавенства і міран. Было ўтворана Вышэйшае царкоўнае упраўленне (ВЦУ), на чале якога стаў архіепіскап Антанін (Граноўскі).

Лідары «Жывой царквы» ахарактарызавалі сваю дзейнасць як «царкоўна-рэвалюцыйную», накіраваную на тое, каб дамагчыся адхілення ад кіраўніцтва Царквой архіепіскапаў-манахаў, ліквідаваць манастыры, увесці жанаты епіскапат і рэарганізаваць царкоўнае кіраванне.

Крайні радыкалізм «Жывой царквы» незадавальняў ўмераных прыхільнікаў царкоўнай рэарганізацыі, якія ўтварылі «Саюз царкоўнага адраджэння», які ўзначаліў старшыня ВЦУ архіепіскап Антанін. Праграма дадзенай плыні адрознівалася нявызначанасцю пазіцый і невыразнасцю фармулевак. Галоўная ўвага надавалася ў ей асвятленню сацыяльных аспектаў хрысціянскага вучэння.

Неўзабаве ў «Саюзе царкоўнага адраджэння» выявіліся ўласныя радыкалы, якія аб'ядналіся вакол петраградскага святара А. Введзенскага. Яны адышлі ад групы Антаніна, утварыўшы «Саюз суполак старажытна-апостальскай царквы» (СССАЦ). СССАЦ патрабаваў вельмі радыкальных пераўтварэнняў як у праваслаўнай ідэалогіі, так і ў царкоўнай арганізацыі, але яго прыхільнікі пазбягалі «рэвалюцыйных» фармулевак [4, с. 392].

Усе тры рэфарматарскія групы, якія атрымалі роўны лік месцаў у Вышэйшым царкоўным кіраванні, былі прызнаны раўнапраўнымі аб'яднаннямі. Яны пераследвалі агульную мэту - мадэрнізаваць рускае праваслаўе ў дачыненні да новых сацыяльных умоў, якія склаліся пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі. За гэтымі групамі замацавалася назва абнаўленчых, а за іх аб'яднаннем пад эгідай ВЦУ - абнаўленскай царквы.

Царкоўна-абнаўленчы рух на тэрыторыі Віцебскай епархіі пачаўся яшчэ ў 1905 годзе, падчас дзейнасці епіскапа Серафіма (Мешчарыкова). У сваіх пропаведзях, дакладах і водгуках аб царкоўнай рэформе Серафім выказаўся аб неабходнасці яе правядзення і прымальнасці з пункту гледжання багаслоўскай навукі і патрабаванняў сучаснага царкоўнага жыцця. Епархіяльны з'езд духавенства і міран 1906 года агульным галасаваннем падтрымаў епіскапа Серафіма ў неабходнасці царкоўнай рэформы. Такім чынам, абнаўленчы рух у 1922 годзе быў прадвырашаны ў 1905 г.

Сярод абнаўленцаў не было паразумення, дзейнічалі тры накірункі, якія вялі паміж сабой барацьбу за лідэрства. Гэта «Жывая Царква», якую ўзначальваў В.Д.Красніцкі, «Саюз царкоўнага адраджэння» (СЦА) на чале з епіскапам Антанінам (А.А. Граноўскім) і «Саюз суполак старажытна-апостальскай царквы» (СССАЦ) з лідэрам А.І. Введзенскім.

З трох абнаўленчых плыняў на тэрыторыі Віцебскай губерні была прадстаўлена ў асноўным «Жывая царква». Паводле вызначэння прафесара С. Тройцкага: «Жывая Царква - гэта, перш за ўсё, папоўскі бунт ці, кажучы мовай канонаў, прэсвітарыянскі раскол. Яе стварыла ганарлівасць петраградскага сталічнага духавенства. Гэтыя святары здаўна займалі выключнае, асабліва прывілеяванае становішча ў Царкве... Было ў бліскучым становішчы петраградскага духавенства адну цёмную пляму. Як і ўсё белае духавенства, яно знаходзілася адасоблена ад епіскапату, доступ у які быў адкрыты толькі для манахаў, а манаскі клубук апраманалі тыя ж школьныя таварышы петраградскіх баццошак, і вельмі часта менш адароныя, якія не спадзяваліся на свае здольнасці, і воль імкненне ўзяць у рукі ўладу з рук чорнага духавенства ў свае рукі і было галоўнай прычынай, што падштурхнула групу найбольш славалюбівых петраградскіх святароў на раскол, а знешнія абставіны тлумачаць, чаму не раней ці пазней» [5, с. 23].

Першымі прыхільнікамі «Жывой царквы» ў Віцебскай епархіі былі прадстаўнікі белага духавенства: Федар Булатаў, Аляксей Донаў, Федар Шэхаўцоў, Міхаіл Свідэрскі, Андрэй Мытовіч, Аляксандр Шчэрбакоў, Венедыкт Петрачэнка, Уладзімір Мігановіч, Федар Ціхаміраў. [6, с. 29аб]. У сваю чаргу супраць новага руху выступілі манахі Полацкага мужчынскага манастыра і частка прыхажан Віцебскага Кафедральнага сабора. Сярод не прыняўшых абнаўленства быў і ўпаўнаважана Віцебскага епархіяльнага ўпраўлення па Невельскаму ўезду Мікалай Акаловіч.

Варта зазначыць, што абнаўленчы рух падтрымлівала савецкая ўлада. Так, у лісце ЦК РКП(б) да Віцебскага губкома 19 мая 1922 года казалася: «Неабходна садзейнічаць таму, каб на Памесным Саборы, які павінен быць, большасць апынулася за лаяльнымі да савецкай улады элементамі... Праца павінна адбывацца з максімальнай асцярогай і тактоўнасцю праз Вашага неафіцыйнага ўпаўнаважанага па царкоўных справах. Афіцыйна ў друку абнаўленцаў супраць царкоўнага феадалізму крытыкаваць з пункту гледжання іх непаслядоўнасці і палавіннасці... каб не памяшаць расколу ўнутры царквы» [7, с. 43].

Для высвятлення стану спраў у Маскву па даручэнні Віцебскага епархіяльнага кіравання быў накіраваны протаіерэй кафедральнага Мікалаеўскага сабора Феадор Булатаў, якому атрымалася сустрэцца і пагутарыць з Антанінам (Граноўскім). 27 чэрвеня 1922 г. у Сяменаўскай царкве Віцебску адбылося паседжанне гарадскога духавенства, на якім протаіерэй Феадор прачытаў даклад «пра акалічнасці часовага выдалення Патрыярха ад спраў царкоўнага кіравання», пра арганізацыю ВЦУ, пра неабходнасць абрання дэлегатаў на з'езд прагрэсіўнага духавенства ў Маскве, якое павінна было адбыцца 3 жніўня 1922 г. для рашэння пытанняў знешняга і ўнутранага жыцця Царквы [8, с. 158 - 159].

На абнаўленчы з'езд ад епархіі былі накіраваны протаіерэі Алексій Данцоў і Феадор Шэхаўцоў. Алексій Донаў быў протаіерэям Свята-Мікалаеўскага сабора. Быў пасвечаны ў 1885 годзе, пасля чаго служыў святаром у прыходах Полацкай епархіі. 25 снежня было прысвоена званне пратапрэсвітэра [9, с. 325].

Пасля іх вяртання 22 – 24 жніўня 1922 г. ў Свята-Петра-Паўлаўскай царкве ў Віцебску быў праведзены 1-ы абнаўленчы з'езд. На ім прысутнічала 61 дэлегата ад розных акруг епархіі. Старшыней быў выбраны протаіерэй Іаан Аўсянкін. 22 жніўня на пасяджэнні з дакладамі выступілі Міхаіл Свідэрскі і Яўген Ланге, якія выказаліся за рэфармаванне Царквы. Пра ідэйныя настроі, якія панавалі на з'ездзе, можна даведацца па захаваным фрагменце дакладу: «Абнаўленчы рух – гэта барацьба белага духавенства з манаставам за ўладу ў Царкве. У цяперашні час вырашаецца пытанне, хто павінен кіраваць Царквой: белае духавенства ці архіерей-манах. Архіерэй-манахі захапілі ўладу ў Рускай Праваслаўнай Царкве з моманту хрышчэння Русі пры святым Уладзіміру і трымаюць гэту ўладу да цяперашняга часу. Цяпер белае духавенства, прыгнятаемае манаставам, зрынула ўладу і ў твары сваіх лепшых прадстаўнікоў вядзе адкрытую барацьбу за гэтую ўладу» [10, с. 15аб]. Іх даклады выклікалі абурэнне прысутных, пачаліся настолькі бурныя спрэчкі, што старшыня быў змушаны спыніць паседжанне.

На наступны дзень 43 дэлегата сабраліся ў архіерэйскім доме дзе адбыўся з'езд. Старшыней з'езда быў протаіерэй Алексій Донаў. З'езд адкрыў протаіерэй Фёдор Шэхаўцоў, які выказаўся за рэфармаванне царкоўнага жыцця. Было абрана новае епархіяльнае кіраванне ў складзе протаіерэяў Донава, Чулкова, Булатова, Ніканавіча, Маісеенка, міраніна Карамышева. Аднак большасць названых іменаў не падтрымалі раскол, і ўжо 29 жніўня 1922 г. новаабранае епархіяльнае упраўленне прызнала сваім епіскапам Інакенція (Ястрабава) [8, с. 159].

У той жа час протаіерэй Донаў і святар Свідэрскі, не быўшы ўпаўнаважаны епархіяльным упраўленнем, здзейснілі паездку ў Маскву, дзе прапанавалі ВЦУ быць правадырамі новых царкоўных пачынанняў у Полацка-Віцебскай епархіі. Прапанова Свідэрскага была прынята, і ў кастрычніку 1922 г. ён вярнуўся ў Віцебск у якасці ўпаўнаважанага ВЦУ па Віцебскай епархіі, з даручэннем арганізаваць тут філіял «Жывой царквы». Свідэрскі стварыў губернскае камітэт гэтай арганізацыі, у склад якога без абрання ўвайшлі протаіерэй Донаў, Шэхаўцоў, Аўсянкін, святар Я. Ланге і веруючы Ф. Ланге. Неўзабаве Свідэрскі без зацвярджэння вышэйшай духоўнай улады быў узведзены ў сан протаіерэя і ўзначаліў губернскае камітэт «Жывой царквы», яго намеснікам стаў Шэхаўцоў. Незаконным шляхам гэтыя святары ўвайшлі і ў склад Віцебскага епархіяльнага упраўлення. З гэтай папулярызаванай праграмы «Жывой царквы» ў снежні 1922 г. Свідэрскі прачытаў публічную лекцыю, але яна дала супрацьлеглы эффект, аддалішы насельніцтва ад удзелу ў раскольніцкіх групоўках.

10 верасня 1922 года ў Маскве ў Срэценскім манастыры на Віцебскую кафедру быў назначаны жанаты протаіерэй Канстанцін Запрудскі. Ён нарадзіўся ў 1874 г. Скончыў Казанскую духоўную акадэмію і стаў святаром храма Калітнікаўскіх могілак у Маскве. Быў удаўцом. У 1922 г. ухіліўся ў абнаўленчы раскол. І ўжо 10 верасня адбылося яго епіскапскае пастаўленне ў маскоўскім Спаскім манастыры. Хіратонію здзейсніў мітрапаліт Антоніі (Граноўскі), вядомы сваёй непрымірымай пазіцыяй у стаўленні да белага епіскапату, таму падчас уручэння жазла навохіратанісанаму епіскапу Антанін па звычаі прамовіў прамову. Гэта быў сапраўдны абвінавачаны акт супраць белага епіскапату і супраць «Жывой Царквы». Тут абнаўленцам узгадалася ўсе: і кар'ерызм, і даносы, і нявартыя паводзіны ў побыце. У адрас Запрудскага ён выказаўся так: «Папы лезуць у архірэі, каб піць і паліць» [11, с. 132]. У выніку ў храме падняўся неверагодны шум і крык, а Канстанцін Запрудскі страціў прытомнасць. Прыехаўшы ў Віцебск Канстанцін Запрудскі не знайшоў паразумення з мясцовым духавенствам, ён стаў выказваць вельмі ліберальныя погляды на абнаўленства і яму прыйшлося пакінуць епархію [2, с. 24].

14 студзеня 1923 года ў Полацку адбыўся сход, на якім прысутнічала каля 500 праваслаўных веруючых. На ім рашаліся такія пытанні, як адносіны веруючых да абнаўленчага руху, адносіны да новага Епархіяльнага Упраўлення Віцебскай епархіі, а таксама выбарнае Савета групы веруючых праваслаўнага веравучэння. Найбольшая ўвага надзялялася абнаўленцам. Было пастаноўлена не ўступаць з «абнаўленцамі» ні ў якія зносіны, не прызнаваць іх цэнтральнай /Вышэйшае Царкоўнае Праўленне/ улады, арганізаваць у горадзе Полацку свае царкоўнае ўпраўленне ўсімі маральнымі і духоўнымі сіламі, абараніць сваю праваслаўную веру і ад усякага гвалту абнаўленцаў і для падтрымання нашых сабраццяў іншых прыходаў нашай епархіі [12, с. 366].

У сакавіку 1923 года Канстанцін Запрудскі пакідае кафедру, з'ехаўшы ў Рыльск у якасці вікарнага абнаўленчай Курскай епархіі. Пасля перавода Запрудскага справы ў абнаўленцаў палепшыліся. Духавенства Епархіі прыняла не толькі асноўныя палажэнні царкоўнай рэформы розных абнаўленчых груп і галоўным чынам Жывой Царквы, якая да вясны 1923 года толькі адна знайшла сябе распаўсюджванне па Епархіі [6, с. 29аб].

У сакавіку 1923 г. ў Віцебск вяртаецца архіепіскап Інакенцій (Ястрабаў). Ён стаў на бок «ціханавіцаў» і аб'явіў сябе кіруючым архірэем Віцебскай епархіі, пагражаў выгнаць усіх непакорных іерэяў палкаю» [13, с. 171]. Большая частка віцебскага духавенства пайшла да яго на паклон да іх таксама далучыліся мужчынскі і жаночы манастыры ў г. Полацку і правінцыяльныя свяшчэннікі. У гэтым жа годзе ўлады пачалі перарэгістрацыю рэлігійных абшчын. У выніку гэтага мерыпрыемства ў Віцебскай губерні было зарэгістравана толькі каля 200 праваслаўных храмаў. У самім Віцебску засталася функцыянараваць 17 цэркваў [14, с. 17]. У хуткім часе справы пачалі паляпшацца, але ўлад гэта не задавальняла і таму ў кастрычніку 1923 года ён быў асуджаны і высланы за межы епархіі.

Гісторыя

2 мая 1923 ў Маскве адкрыўся абнаўленчы Сабор. У ім удзельнічала 476 дэлегатаў, якія разбіліся на партыі: 200 жывацаркоўнікаў, 116 дэпутатаў ад Саюза абшчын старажытнаапостальскай царквы, 10 – з «Царкоўнага адраджэння», 3 беспартыйных абнаўленца і 66 дэпутатаў, названых «умеранымі ціханаўцамі» [4, с. 394]. Сабор узаконіў рэформы, якія супярэчылі папярэдняга Вышэйшага царкоўнага ўпраўлення: закрыццё манастыроў, белы епіскапат, але ў выніку супраціўлення «умераных ціханаўцаў» былі адвергнуты дагматычныя і літургічныя рэформы, прапанаваныя ў дакладах Введзенскага і Красніцкага. Таксама, на Саборы адбыўся завочны суд над патрыярхам Ціханам. На ім быў вынесены наступны прысуд: «Патрыярх Ціхан перад сумленнем веруючых падлягае самай строгай адказнасці і кары – пазбаўленне сану і звання патрыярха – за тое, што ен накіраваў усю моц свайго маральнага і царкоўнага аўтарытэта на зрыванне існуючага грамадскага лада нашага жыцця» [4, с. 395].

На ўсіх удзельнікаў сабора адбываўся моцны ціск з боку ДПУ. Гэтымі фактарамі шмат у чым тлумачыцца хуткае прыняццё саборам прапанаванай яму праграмы. Сабор абраў Вышэйшую царкоўны савет (ВЦС), у складзе якога на 17 чалавек духавенства прыходзіўся адзін міранін.

Ужо ў жніўні таго ж года на з'ездзе прадстаўнікоў епархій у Маскве ВЦС быў ператвораны ў Свяшчэнны Сінод Расійскай Праваслаўнай Царквы. У яго склад увайшлі наступныя іерархі: мітрапаліт Еўдакім, былы рэктар Маскоўскай духоўнай акадэміі, мітрапаліт Ціхан, былы Варонежскі, Веніямін, архіепіскап Разанскі і іншыя [13, с. 8]. Свяшчэнны Сінод увайшоў у зносіны з усходнімі патрыярхамі пасылаючы да іх місію, у склад якой ўваходзіў і мітрапаліт Кастрэмскі Серафім, які да гэтага быў Віцебскім.

Аднак Памесны Сабор 1923 г. не апраўдаў надзеі, якія укладалі на яго абнаўленцы. Так, ужо праз год пасля правядзення Сабора Міхаіл Грыгор'еў будучы выбраны дэлегатом ад 4-га Сененскага акругі на Памесны Сабор 1923 г. выказаўся а яго ролі ў развіцці Рускай Праваслаўнай Царквы наступным чынам: «Надзеі былі вялікія, але не ўвянчаліся поспехам, атрымалася процілеглае. Непадзельная Адзіная Святая Саборная і Апостальская Царква зрабіліся не адзінай, а шматліка-адзінай; падзяліліся на царкву адраджэння, старажытнаапостальскую, жывую царкву і шматлікія іншыя, і кожная сівярджала, што яна мае рацыю, а Памесны Сабор, замест супакаення гэтых груп, замест сівярджэння праўды, замест умацавання веры, замест дазволу даўно наспелых хворых царкоўных пытанняў, стаў будаваць сваю кар'еру, уладкоўваць свае сямейнае жыццё, стаў захапляцца выгодамі тлушчу і пусціўся ў пагоню за чалавечай славай. Чакалі мы ўмацавання веры, а атрымалі падрыў і без таго ўжо пагасаючай веры. Я не спрачаюся, жыццё патрабуе некаторых рэформаў, але настрой сярод чальцоў праваслаўнай царквы, якое выказалася за апошні час у вострых і трывожных сумленне формах, мяне здзіўляе і прымушае застацца ў падначаленні няўхільнай праўды [15, с. 75].

15 мая 1923 года віцебскіх абнаўленцаў узначаліў Гаўрыіл Свідэрскі. Нарадзіўся ен 13 ліпеня 1862 г. У 1883 году скончыў Віцебскую Духоўную Семінарыю са званнем студэнта. Быў законавучыцелем Аршанскай настаўніцкай семінарыі. У 1885 г. пасвечаны ў святара. У 1922 – 1923 г. ухіліўся ў абнаўленскі раскол. 14 студзеня 1923 г. быў хіратанісан у епіскапа Віцебскага. Быў удзельнікам 2-га абнаўленскага т.зв. «Усерасійскага Памеснага Свяшчэннага Сабора» 1923 гады, на якім падпісаў пастанову Сабора пра пазбаўленне сану і манаства Св. Патрыярха Ціхана [16].

Вікарным епіскапам стаў Міхаіл Свідэрскі: 40 гадоў, ураджэнец Магілёўскай Епархii, беларус, сын святара, скончыў курс Кіеўскай Духоўнай Акадэміі 5-м магістрантам... З 1921 года – святар на радзіме пры Высачанскай царкве, Віцебскага уезда. В 1922 году быў назначаны ВЦУ Упаўнаважаным па Епархii. Быў удзельнікам Сабора 1923 года [6, с. 30]. Абодва яны былі раднымі братамі.

Праваслаўныя абшчыны Віцебска ўвесну 1924 г. спынілі зносіны з Гаўрыілам (Свідэрскім) і прасілі перад патрыярхам Ціханам паставіць у Віцебск праваслаўнага архірэя. 25 мая 1924 г. у Віцебск быў прызначаны насельнік Аляксандра-Неўскай лаўры архімандрый Нектарый (Трэзвінскі). З чэрвеня 1924 г. ен быў хіратанісан у епіскапа Веліжскага, вікарыя Полацкай епархii, але выехаць у епархію не змог, паколькі знаходзіўся пад следствам. У гэтай сітуацыі праваслаўныя Віцебскай епархii ў жніўні 1924 г. звярнуліся ў Мінск да Беларускага мітрапаліта Мелхіседэка (Паеўскаму) з просьбай прыняць «старацаркоўныя» прыходы Віцебска пад духоўнае кіраўніцтва. 2 верасня 1924 г. мітрапаліт Мелхіседэк даручыў акармленне праваслаўных абшчын Віцебска Стаўрапальскаму епіскапу Інакенцію (Лецяеву) [8, с. 161].

Інакенцій (Лецяев) у сваю чаргу прызнае кананічнасць епіскапа Гаўрыіла, але не зважаючы на гэта амаль усе гарадское духавенства, акрамя кафедральнага сабора і Льянскай царквы прызнае яго кіруючым іерэям.

У гэтым жа годзе ўлады пачалі перарэгістрацыю рэлігійных абшчын. У выніку гэтага мерапрыемства, а таксама паводле аднаго з параграфуў прыхадскага ўстава аб свабодзе прыхажан выбаць сябе выканаўца культу, дала магчымасць некаторым прыходам выгнаць сваіх святароў, якія падтрымлівалі абнаўленчы рух, і ярунца да ціханаўцаў. Прыклад віцебскіх прыходаў падтрымалі таксама і ва ўездных, асабліва дзе пазіцыя ціханаўцаў была моцная. У жніўні на тэрыторыі епархii налічвалася каля 20 прыходаў, якія належылі ціханаўцам. Усяго, паводле перарэгістрацыі ў Віцебскай губерні было зарэгістравана толькі каля 200 праваслаўных храмаў. У самім Віцебске засталася функцыяніраваць 17 цэркваў [14, с. 17].

Становішча ў гэты час у абнаўленцаў па-ранейшаму заставалася складаным. Як паведамляецца, паводле Епархіяльнага Савета, на лістапад 1923 года ў епархіі складалася наступнае становішча: «матэрыяльнае становішча духавенства Епархіі вельмі цяжкае. Духавенства, з двух-трэці свайго склада пазбаўленае зямлі і сенажаці, змушана здавальвацца добраахвотнымі вельмі беднымі міласцінямі [6, с. 30]. У наступным годзе справы не палепшыліся.

17 мая 1924 г. на Беларускі з'езд у Магілёў быў выкліканы былы Кастрамскі архіепіскап Серафім (Мешчарыкоў), які 18 мая быў абраны абнаўленчым Беларускім мітрапалітам. У канцы мая 1924 г. ён прыехаў у Віцебск, дзе разлічваў на ветлівы прыём, паколькі кіраваў Віцебскай епархіяй у 1902 – 1911 гг. Аднак яго чаканні не апраўдаліся. У дзень памяці Еўфрасінні Полацкай, 5 чэрвеня 1924 г., архіепіскап Серафім прыбыў у Полацк, але Полацкі Еўфрасіньеў манастыр яго не прыняў. Архіепіскап Серафім з'ехаў у Маскву і ў Беларусь не вярнуўся.

У 1924 г. В.В.Галубовіч у лісце да архіепіскапа Гаўрыіла пісаў пра палажэнне ў Оршы: «Вашага прыезда ў нас не хочучь, не хочучь нашыя набожныя бацькошкі, асабліва настояцель Казлоўскі і яго прыхільнікі. Вы прыехалі бы да чужых людзей, на Вас бы глядзелі, як на чалавека, які з'явіўся ледзь не з Луны. Пачакайце крыху, Уладыка, з прыездам» [17, с. 29]. У сувязі са склаўшымся становішчы архіепіскап Гаўрыіл быў вымушаны прызнаць уладу Інакенція, заставіў кафедру і пайшоў безпрыхадскім свяшчэннікам у кафедральны сабор. Аднак і ён нядоўга кіраваў епархіяй. 12 красавіка 1925 года, пасля таго, як падпісаў акт аб перадачы царкоўнай улады мітрапаліту Пятру (Палянскаму) у выніку смерці патрыярха Ціхана Інакенція (Лецеяў) быў узяты пад арэст і асуджаны.

У ліпені – жніўні 1925 г. у Віцебскай епархіі праходзілі падрыхтоўчыя мерапрыемствы да з'езда духавенства епархіі. На тэрыторыі епархіі гэтая кампанія прайшла марудна і гэта была выклікана шматлікімі прычынамі. Адною з такіх прычын быў нізкі аўтарытэт архіепіскапа Гаўрыіла ў веруючага насельніцтва. Гэта паслужыла ўзмацненню пазіцый ціханаўцаў. У выніку гэтага на з'ездзе, які адбыўся 1 верасня, з ціханаўцаў прысутнічаў толькі Барнукоў. У гэты час архіепіскап Інакенція (Лецеяў) пакінуў Віцебск, а епіскапа Алексія Буя яшчэ не было. Але трэба зазначыць, што на кастрычнік 1925 года становішча ў епархіі было неадназначным. Ціханаўскі рух развіваўся галоўным чынам у г.Віцебску, дзякуючы ўплыву архіепіскапа Інакенція (Ястрэбава) і нядаўна прыбыўшага епіскапа Інакенція (Лецеява). З 9 віцебскіх прыходаў восем відавочна ўхіліліся ў «ціханаўшчыну». Моцная «ціханаўшчына» была ў г.Полацку, дзе яе праваднікамі служылі манаствующыя, асабліва насельніцы жаночага Спаса-Еўфрасіньеўскага манастыра, якія займалі выключна непрымірную пазіцыю. З благачынных акруг шмат прыхільнікаў было патрыярха Ціхана ў 2-й Полацкай акрузе; у іншых благачынных акругах ціханаўцы з духавенства выплываюцца ў колькасць 2 – 3 асоб [13, с. 172]. Але нягледзячы на тое, што «ціханаўцы» ў Віцебску мелі значную перавагу на астатняй тэрыторыі епархіі ў гэты час панавалі абнаўленцы. Як зазначае Гафіцкі: «са змешчаных на тэрыторыі акругі 132 цэркваў з'яўляюцца абнаўленчымі 76, ціханаўскімі – 41 а не прыналежных не да якой плыні – 15 цэркваў» [18, с. 807].

У Віцебску функцыянавала 11 цэркваў «ціханаўскай арыентацыі». Аўтарытэту традыцыйнай праваслаўнай царквы спрыяў падбор кваліфікаваных святароў, якія мелі падтрымку ў розных пластах гарадскога насельніцтва. Так, толькі за некалькі месяцаў у Бешанковіцкім раене да ціханаўцаў адышло 7 цэркваў, аднак 5 з іх неўзабаве зноў вярнуліся на пазіцыі абнаўленцаў. У сельскай мясцовасці большасць святароў, як сведчаць дакументы, прыналежала да абнаўленскага руху.

Разумеючы небяспеку наступстваў расколу, ціханаўцы неаднаразова выказваліся за аб'яднанне, патрабуючы пры гэтым, каб абнаўленцы павініліся «ў сваёй віне перад царквой і ўвайшлі ў кананічнае адзінства з старацаркоўнікамі, прызнаючы ўладу патрыярха» [9, с. 9]. Да згоды і супрацоўніцтву заклікалі і некаторыя абнаўленцы. У сярэдзіне 1926 г. епіскап Гаўрыіл (Свідэрскі) распачаў спробу прымірэння з ціханаўцамі. Ён сабраў найболей аўтарытэтных і ўплывовых святароў для перамоў. Прыехаўшыя падтрымалі гэту ідэю, але казалі пра неабходнасць атрымання згоды ад веруючых і ціханаўскага епіскапа Інакенція (Лецеява). Такія сходы веруючых у г. Віцебску правесці не атрымалася, але яны адбыліся ў Гарадку і Бешанковічах. Абнаўленцаў абвінавачвалі ў царкоўнай смуге, але ўсе ж пастанова аб царкоўным міры была прынята [9, с. 9].

У канцы 1925 годзе ў епархію прыезджалі новы епіскап Алексій (Буй). За час свайго кіраўніцтва ён паспеў наведаць усе праваслаўныя храмы Віцебска, дзе правёў богаслужэнні. У хуткім часе, як зазначае Федар Крыванос, неўзабаве ў епіскапа Алексія на глебе асабістай непрыязнасці адбыўся канфлікт з прадстаўнікамі мясцовага духавенства [2, с. 25].

Ва ўспамінах протаіерэя М. Акаловіча канфлікт епіскапа Алексія з віцебскім «старацаркоўным» духавенствам тлумачыцца асабістымі амбіцыямі архіерэя, паколькі ён не мог спадзявацца на спрыяльны для яго зыход галасавання пры абранні епіскапа на з'ездзе. У выніку, каб не даваць благаслаўленне на адкрыццё епархіяльнага з'езду, архіерэй з'ехаў у Маскву. Дазвол на адкрыццё з'езду было атрымана тэлеграмай ад архіепіскапа Інакенція (Ястрабава), які знаходзіўся на лячэнні на Каўказе. У адказ епіскап Алексій забараніў у служэнні бачных протаіерэям-ціханаўцам, уключаючы Акаловіча і Чулкова. Па хадатайству царкоўных саветаў Віцебска неўзабаве гэта забарона была знята. З'езд быў праведзены, на ім абралі «старацаркоўнае» Віцебскае епархіяльнае ўпраўленне. Неўзабаве яно атрымала афіцыйную рэгістрацыю, што азначала легалізаваў патрыяршай Царквы ў Віцебску, умацаванне яе пазіцый і паслабленне абнаўленскага расколу [8, с. 162].

Гісторыя

Аднак новага кіраўніка епархіі абраць не ўдалося. Падводзячы вынікі з'езду протаіерэй Федар Чулкоў сказаў: «Няхай епіскап Алексій з'яджае з Віцебска, не трэба нам ніякага архірэя, будзем мець адносіны непасрэдна з мітрапалітам Мелхisedэкам» [18, с. 811]. На гэтым жа з'ездзе было створана Віцебскае епархіяльнае упраўленне ў складзе протаіерэя Федарава Чулкова, протаіерэя Барнукова, міран Уладзіміра Еленеўскага і Іванова [2, с. 26]. Утвораны новы орган кіраўніцтва не выконваў указанні Алексія, а падпарадкоўваўся на прамую мітрапаліту Ніжагародскаму Сергію (Старагародскаму), а пасля Местаблоўсціцелю Патрыяршага Прыстола Пятру (Палянскаму).

Епіскап Алексій, не прызнаў рашэнняў епархіяльнага з'езду, арганізаваў віцебскае епархіяльнае гарадское упраўленне «Ісціна-старажытнай апостальскай праваслаўнай царквы» на чале з міранінам, чыгунічнікам І.К. Баранавым. У склад гэтай структуры ўвайшлі святар віцебскай Васкрэсенскай царквы протаіерэй Ніканавіч, святар віцебскай Багаяўленскай царквы М. Дымман [8, с. 162]. Прадстаўнікі праваслаўнага духавенства і веруючыя Віцебска, нязгодныя з дзеяннямі епіскапа Алексія (Буя), хадатайнічалі аб вяртанні яго з Віцебскай епархіі, што і было выканана. Пасля ад'езду архірэя віцебскае «Ісціна-старажытнай апостальскай праваслаўнай царквы» распалася.

У сувязі са склаўшымся становішчам у 1926 годзе Алексій быў вызвалены ад займання Віцебскай кафедры і адпраўлены настояцелем манастыра ў Тамбоўскай епархіі. У гэтым жа годзе архіепіскап Інакенцій (Ястрэбаў) таксама зляжыў з сябе абавязкі кіруючага архірэя Віцебскай епархіі. У выніку гэтага ДПУ ўдалося пазбавіць ціханаўцаў кіраўніка. Нягледзячы на тое, што на кафедру прыбывалі новыя архірэй, але яны доўга не затрымліваліся на сваіх пасадах. З гэтага часу ў Віцебску канчаткова склаўся два цэнтры: ціханаўскі і абнаўленчы.

Не лепшае становішча было і ў абнаўленцаў. Такім склаўшымся становішчам быў незадаволены Беларускі абнаўленчы Сінод. Епіскапу Гаўрылу за бяздзейнасць спачатку была аб'яўлена вымова, а 6 кастрычніка 1926 года яму было прапанавана стаць настояцелем Бельніцкага манастыра.

На месца Гаўрыла атрымаў назначэнне жанаты архіепіскап Аляксандр Шчарбакоў. Нарадзіўся ў 1892 г. у сям'і святара. Скончыў 5 класаў Краснаярская Духоўнай Семінарыі. Здаў экстрэнам іспыты на медыцынскім факультэце Томскага ўніверсітэта па спецыяльнасці – лекар па дзіцячых хваробах. З 1914 г. да рэвалюцыі служыў у Омску ў якасці ваеннага святара. З 1917 па 1923 г. служыў святаром у розных прыходах Заходняй Сібірскай епархіі. У канцы 1922 г. ухіліўся ў абнаўленчы раскол. А ўжо 26 ліпеня 1923 г., будучы ў шлюбе, хіратанісан у епіскапа Акмалінскага і Актюбінскага. Хіратонію здзяйснялі: мітраў. Петр (Бліноў), архіепіскап Аляксандр (Аўдентаў) і архіепіскап Аляксандр (Введзенскі). У 1924 году часова кіраваў Кіеўскай епархіяй. У 1925 годзе прызначаны епіскапам Віцебскім і Гарадзкім, а затым быў Магілёўскім. Прысутнічаў на 3-м Усерасійскім Саборы з вырашальным голасам. У тым жа 1925 годзе ўзведзены ў сан архіепіскапа [19].

Падчас яго прыезду ў Віцебск 20 кастрычніка 1926 года ў Віцебскай епархіі функцыянавала 253 абшчыны, з іх да ціханаўскім адносілася толькі 38. Абнаўленчыя прыходы былі размеркаваны на 20 благачынных акруг [5, с. 159]. Галоўнай мэтай яго стаў ціханаўскі цэнтр – г. Гарадок. Абнаўленчы архірэй выбраў тактыку расколу царкоўнага грамадства. Ужо ў лістападзе наступнага года ўлады заключылі дамову аб карыстанні гарадскім саборам з новастворанай абнаўленчай абшчынай. Аднак веруючыя не задаволеныя гэтым, перайшлі ў абшчыну Аляксандра-Неўскай царквы.

Прыбыцце Аляксандра (Шчарбакова) у епархію значна ўмацавала пазіцыі абнаўленцаў, пасля чаго актыўнасць ціханаўцаў зменшылася. Вялікую ролю ў гэтым працэсе адыграла праца акруговых органаў дзяржаўскай, якія праводзілі арганізацыйныя мерапрыемствы па скліканні Віцебскага абнаўленчага епархіяльнага з'езду і Памеснага сабора, падчас якіх часта здараўся прамы ціск на некаторых святароў, пры гэтым рабілася стаўка на кампраметаванне як ціханаўскага епіскапату, так і яго прыхільнікаў. Мелі месца выпадкі адкрытай падтрымкі абнаўленцаў у друку, на што цэнтральныя органы ўлады паказвалі як на недапушчальную з'яву.

Паводле дадзеных на тэрыторыі Беларусі на 1 чэрвеня 1927 года налічвалася 1110 праваслаўных прыходаў, у якіх неслі службу 1140 святароў. З іх 300 прыходаў з 308 свяшчэннаслужыцелямі прытрымліваліся абнаўленчай арыентацыі, ціханаўскіх прыходаў налічвалася 810. У іх неслі службу 833 святары [20, с. 257 – 258]. У гэты час па сельскай мясцовасці ў межах Віцебскай акругі, межы якой супадалі з тэрыторыяй Віцебскай абнаўленчай епархіі, налічвалася 40 храмаў, якія трымаліся расколу [9, с. 8].

У канцы 1920-х гг. сярод партыйнай эліты пачаліся спрэчкі наконт далейшых адносін паміж дзяржавай і рэлігіяй. Адны заклікалі весці барацьбу з рэлігіяй на «культурным фронце». Прадстаўнікамі гэтага кірунку з'яўляліся Л.І. Рыкаў, М.І. Бухарын, А.У. Луначарскі. Прыхільнікам «культурнай барацьбы» з рэлігіяй супрацьстаяла іншая ідэалогія «ваўнічнага атэізму». Яна арыентавалася на выкарыстанне больш жорсткіх метадаў, лічачы, што барацьба з рэлігіяй з'яўляецца адной з формаў класовай барацьбы. На гэтых пазіцыях стаяў і І.В. Сталін.

Непасрэднай прычынай для наступу на царкву стаў хлебнарыхтоўчы крызіс 1928 г. Пачалі гучаць абвінавачванні ў адрас духавенства ў процідзеянні збожжанарыхтоўкам. Годам «вялікага пералому» становіцца 1929 г., калі канчаткова згортаецца НЭП і пачынаецца калектывізацыя. Прадстаўнікам царквы адводзіцца роля актыўнай контррэвалюцыйнай сілы, якая выступае супраць мерапрыемстваў дзяржавы.

У 1929 годзе дзяржаўная палітыка ў дачыненні да абнаўленчага раскола змянілася. У першую чаргу гэта выявілася ў закрыцці храмаў нягледзячы да якой царкоўнай плыні яны належалі. Так, калі да рэвалюцыі ў Віцебску і ў Віцебскай епархіі (без уліку Полацкага вобласці) было адпаведна 31 і 124 храма, то на 15 сакавіка 1929 г. колькасць цэркваў склала адпаведна 20 і 116 храмаў [21, с. 162].

У выніку пачатку правядзення калектывізацыі ўзмацніўся кантроль з боку Аб'яднанага дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення за ўсімі працэсамі, звязанымі з рэлігійным жыццём грамадства. З мэтай дыскрэдытацыі царквы органы дзяржаўнай бяспекі праводзілі адпаведныя мерапрыемствы. Для гэтага яны ініцыявалі адмову асобных святароў ад сану, пераводзілі святароў, якія карысталіся аўтарытэтам у другасныя прыходы, да непакорлівых ужываліся такія формы ўздзеяння, як арышт і ссылка, якія ажыццяўляліся без уліку сану і ўзросту. Такі лес напаткаў і Пашына Васілія Дзмітрыевіча, які служыў другім святаром у саборы Раства Хрыстова ў Себежы, выкладаў Закон Божы ў Себежскім гарадскім 4-класным вучылішчы. Арыштаваны 25 лістапада 1929 г. з шэрагам іншых святароў епархіі за «антысавецкую агітацыю» і асуджаны да 5 гадоў папраўча-працоўнага канцлагера, пасля чаго яго далейшы лес невядомы [22, с. 155]. На тэрыторыі Віцебскай епархіі, як і на ўсёй тэрыторыі Беларусі праводзілася кампанія па зачыненні храмаў. Ужо ў 1928 г. у Віцебску ўлады зачынілі 4 праваслаўных храма: Дабравешчанскі (аднаверскі), Св. Міхася (могілкавы), Заручэўска-Васкрасенскім і Свята-Мікалаеўскім. У Дабравешчанскай царкве размясцілі савецкую ўстанову. Св.-Міхайлаўскую царкву знеслі дашчэнту, а прылягаўшыя да яе могілкі разбурылі і на іх месцы праклалі чыгуначныя шляхі, у Заручэўска-Васкрэсенскай царкве размясціліся камунальныя службы, у Свята-Мікалаеўскай адкрылі палкавы клуб [9, с. 8].

У адносінах да праваслаўнага духавенства ўжываліся такія метады як арышты, дыскрэдытацыя, частыя пераводы святароў у розныя прыходы і г.д. Для барацьбы з духавенствам выкарыстоўваліся і эканамічныя метады. Святароў абкладалі сельскагаспадарчым і падаходным падаткамі, сума якіх у некаторых мясцовасцях складала да 700 рублёў. За няплату падаткаў было асуджана каля 30 і арыштавана за антысавецкую агітацыю да 20 святароў праваслаўнага культу. 5 лютага 1930 г. дзяржаўная камісія канстатавала факт няплаты кафедральнай абшчыны падатку. У выніку гэтага было апісана ўся маемасць абнаўленчага епіскапа Ніла (Ушакова). Ён у адчай ўсклікаў: «Вось на якое здзекаванне я прыехаў у Віцебск» [23, с. 35]. У хуткім часе Мікалаеўскі сабор быў зачынены і архірэйская кафедра перамясцілася ў Віцебскую Петрапаўлаўскую царкву.

Для актывізацыі атэістычнай працы былі арганізаваны сацыялістычныя спаборніцтвы, якія прадугледжвалі кратнае павелічэнне колькасці арганізацый, паўсюднае стварэнне ячэйкі з уцягненнем ў іх 75 % рабочых, 25 % батракоў і 40 % жанчын [24, с. 14]. Планавалася стварыць тры бязбожных калгасаў, набыцце трактароў «Бязбожнік» і іншыя мерапрыемствы.

У цэлым па Віцебскай акрузе ў выніку адмовы вернікаў было зачынена 7 храмаў, адміністрацыйным шляхам – 11, па прычыне адсутнасці святароў – 100. Дзейнічалі толькі 2 праваслаўныя храмы ў Гарадзкім і Межанскім раёнах. З нефункцыянуючых 120 цэркваў, 71 царква не выкарыстоўвалася, 12 – былі перададзены пад клубы, 35 – выкарыстоўваліся для захоўвання збожжа, 4 – перададзены калгасам і выкарыстоўваліся для іх патрэб [25, с. 338]. Такім чынам, да пачатку 1930 г. з 155 цэркваў, якія былі ў Віцебскай акрузе да рэвалюцыі, функцыянавалі толькі 14 (па іншых звестках – 12) [9, с. 8]. У Полацку, будынку былога Спаса-Еўфрасіньеўскага манастыра былі перададзены раённаму выканаўчаму камітэту і яго ўстановам, а таксама ваеннаму ведамству [26, с. 168]. Па сведчанні абнаўленчага протаіерэя С. Аглобліна, увесну 1930 г. каля 50 прыходаў епархіі заявілі пра пераход з абнаўленчага [8, с. 162].

Падчас правядзення кампаніі па зачыненні храмаў мелі месца так званыя «перагібы». Шматлікія царквы падвяргаліся спусташэнню. Выломваліся дарагія іканастасы, спальваліся і ламаліся абразы і інш. Такія выпадкі былі зафіксаваны ў мястэчках Астроўна, Старае Сяло Віцебскага раёна; Мішневічы і Роўнае Сіроцінскага раёна; Навікі Бешанковіцкага раёна; Вяляшковічы Лезненскага раёна; Віроўля, Болецк, Обаль, Футравае, Халамер'е Гарадзкіскага раёна і інш. Характэрна тое, што падчас адваротнага руху за адкрыццём цэркваў, калі веруючыя ад вінаватых у разгроме цэркваў сталі патрабаваць тлумачэнняў. У адказ на гэтыя патрабаванні пераважна ўсе нізавыя працаўнікі тлумачылі, што яны не вінаватыя, што іх прымушалі гэта рабіць зверху [21, с. 163].

Арыштаваны 24 сакавіка 1931 г. архіепіскап Мікалай (Пакроўскі) так сведчыў пра падзеі тых гадоў: «...частка зачыненых сельскіх цэркваў разгромлена, званы зняты і вывезены, алтары апаганены, святыя сасуды і царкоўная маемасць раскрадзены, іканастасы разламаны і раскіданы, святары зачыненых прыхадскіх цэркваў ці трымаюцца ў турмах ці знаходзяцца ў спасылках, іншыя знаходзяцца на цяжкіх прымусовых працах. З адбыўшых пакаранне ніводны не вярнуўся ў прыход» [2, с. 28].

Кампанія па закрыццю храмаў выклікала хвалю пратэсту з боку насельніцтва. Магчыма, такі рэзкі пад'ём рэлігійнай актывнасці быў выкліканы незадаволенасцю сялян палітыкай органаў савецкай улады ў цэлым і калектывізацыяй у прыватнасці. У архіўных дакументах зафіксаваны шматлікія патрабаванні веруючага насельніцтва вярнуць зачыненыя храмы. З данясення акруговага аддзела ДПУ Віцебскаму акруговаму аддзелу партыі пра маральна-палітычнае становішча ў акрузе зазначаецца, што у найвялікшай ступені, рух за адкрыццём цэркваў было распаўсюджана ў Лезненскім раёне. Ініцыятарамі гэтага руху ў большасці выпадкаў з'яўляліся былыя «царкоўнікі» (царкоўны стараста, вартавыя, члены царкоўных саветаў і іх блізкія) і замож-

Гісторыя

ныя сяляне. Яны, па меркаванню партыйных работнікаў, выкарыстоўвалі веруючае насельніцтва для сваёй антысавецкай барацьбы. У некаторых сельскіх саветах праходзіў збор подпісаў для рэгістрацыі царкоўна-прыхадскіх абшчын з мэтай адкрыцця царквы. [25, с. 364]. Масавы характар гэты рух набыў у Сіроцінскім раене, дзе не засталася ніводнага праваслаўнага прыхода. Нярэдка збор подпісаў арганізоўваўся непасрэдна на кірмашовым пляцы. У гэтым руху бралі ўдзел розныя пласты насельніцтва як заможнага, так і бядняцка-серадняцкага, асабліва важную ролю адыгрывалі жанчыны.

Для таго каб вярнуць зачыненыя храмы, веруючыя выкарыстоўвалі розныя метады: нелегальныя сходы (досыць шматлікія: ад 300 да 600 чалавек), звароты ў сельсаветы і раённыя выканаўчыя камітэты. У асобных выпадках, жадаючы вярнуць царкву, сяляне нават пагражалі мясцовым партыйным кіраўнікам. Так, 12 сакавіка 1930 г. ў с. Вялешкавічы Лезненскага раена натоўп ў колькасці каля 500 чалавек амаль не забіў настаўніка і рабочых, якія перабудоўвалі царкву пад клуб. Яны патрабавалі ад сельсавету звароту царквы і тых працаўнікоў, якія выступалі на сходзе за закрыццё царкваў, а таксама і тых, якія працавалі рабочымі ў царкве па ўстройству сцэны. Гэты жа натоўп людзей разагнаў усіх працаўнікоў сельсавету і іншых актывістаў, калгаснікаў, разламалі дзверы ў царкве, зайшлі ўнутр, зламалі што было зроблена рабочымі, пасеклі тапарамі кажухі рабочых, валенкі, паламалі інструмент і потым пачалі збіваць палкамі тых сялян, якія згаджаліся на сходах аб адняцці царквы ад веруючых [27, с. 134]. У выніку гэтага ў некаторых раенах Віцебскай акругі (Віцебскім, Сіроцінскім), мясцовыя ўлады змушаны былі вярнуць царквы.

Новая хваля рэлігійнага актывізму назіралася ў сувязі з надыходам Вялікадня. У адрозненні ад папярэдніх гадоў была зафіксавана вялікая наведвальнасць царкваў. У Высачанскай царкве падчас начной службы 23 красавіка 1930 года прысутнічала каля 3000 чалавек [25, с. 415], у Віцебскай Сяменаўскай – 300 [25, с. 417]. У сельскай мясцовасці, дзе царквы былі зачынены, вернікі збіралі грошы на дарогу для дэлегатаў, якія запрасілі б святара правесці службу ў велікодныя святы. Нярэдка ў гэтыя дні сяляне збіраліся каля царкваў. Напрыклад, у тым жа 1930 годзе ў Сянно з'ехаліся людзі не толькі з блізкіх весак, але і з Віцебскага і Чашніцкага раенаў.

Узмацніўся рух за вяртанне культывых будынкаў. Калі раней ен быў распаўсюджаны ў Лезненскім, Віцебскім і Сіроцінскім раенах, то зараз таксама ім быў ахоплены Гарадокскі і Бешанковіцкі раены. Там, дзе царквы былі вернутыя, святары нават прад'яўлялі іскі сельсаветам за пашкоджанне царкоўнай маемасці. Не жадаючы абвастраць сітуацыю, кіраўніцтвам БССР было дадзена распараджэнне ў некаторых месцах не перашкаджаць веруючым карыстацца тымі царквамі, пра зачыненне якіх няма пастановы ЦВК.

У 1929 – 1931 гг., падчас знаходжання на Віцебскай кафедры архіепіскапа Мікалая (Пакроўскага), протаіерэй Мікалай Акаловіч з'яўляўся памагатым свайму кіруючаму архірэю ў справе адраджэння зачыненых прыходаў і іх вяртанні з абнаўленчай юрысдыкцыі. У гэты час з абнаўлення атрымалася вярнуць каля 50 прыходаў. Часта протаіерэй Мікалай ўзначальваў урачыстыя набажэнствы ў зноў адчыненых царквах, як гэта было ў Дарогакупаўскай царкве, калі на набажэнства прыйшло да дзесяці тысяч чалавек [28, с. 10].

Такім чынам, у выніку такіх мерапрыемстваў шэрагі праваслаўнага духавенства прыкметна зменшыліся і па гэтай прычыне зачынілася шмат царкваў. Акрамя гэтага ад царкоўных абшчын патрабавалася выкананне дамоў, якія тычыліся рамонту храма і там, дзе гэтыя ўмовы не выконваліся, гэтак жа зачыняліся храмы.

Даследаванне абнаўлення ў Віцебскай епархіі паказвае, што раскол не меў тут непакісных паслядоўнікаў сярод духавенства і веруючых, якія былі перакананы ў неабходнасці рэформаў у Царкве (хоць сустракаліся асобныя прыклады, калі духавенства чакала ўвасаблення хрысціянскіх ідэалаў з дапамогай савецкай улады), але быў створаны зверху атэістычнай уладай. Яны праследавалі агульную мэту – мадэрнізаваць рускае праваслаўе ў дачыненні да новых сацыяльных умоў, якія склаліся пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі. За гэтымі групамі замацавалася назва абнаўленчых, а за іх аб'яднаннем пад эгідай ВЦУ – абнаўленчай царквы.

Пераважная большасць духавенства і веруючых, дэзарганізаваная ў сітуацыі адсутнасці вышэйшай царкоўнай улады, калі і патрыярх Ціхан, і мясцовы кананічны архіерэй Інакенцій (Ястрабаў) былі арыштаваны, патрапілі ў раскол змушана, не быўшы ідэйнымі прыхільнікамі абнаўлення, і неўзабаве вярнуліся ў патрыяршую Царкву.

Разумеючы вынікі наступстваў расколу, ціханаўцы неаднаразова выказваліся за аб'яднанне, патрабуючы пры гэтым, каб абнаўленцы прызналі сваю віну перад Царквой і ўвайшлі ў кананічнае адзінства са старацаркоўнікамі, прызнаючы ўладу патрыярха. Да згоды і супрацоўніцтву заклікалі і некаторыя абнаўленцы. У сярэдзіне 1926 г. епіскап Гаўрыіл (Свідэрскі) распачаў аб'яднанне з ціханаўцамі. Ен сабраў найболей аўтарытэтных і ўплывовых святароў для перамоў. Прыбыўшыя падтрымалі гэту ідэю, але казалі пра неабходнасць атрымання згоды ад веруючых і епіскапа-ціханаўца Інакенція (Лецяева), Такія паседжанні веруючых ў Віцебску правесці не атрымалася, але яны адбыліся ў Гарадку і Бешанковічах. Абнаўленцаў вінавацілі ў царкоўнай смуце, але ўсе ж пастанова пра царкоўны мір была прынята.

У канцы 1920-х гг. сярод партыйнай эліты пачаліся спрэчкі наконт далейшых адносін паміж дзяржавай і рэлігіяй. Адны заклікалі весці барацьбу з рэлігіяй на «культурным фронце». Прадстаўнікамі гэтага кірунку з'яўляліся Л.І. Рыкаў, М.І. Бухарын, А.У. Луначарскі. Прыхільнікам «культурнай барацьбы» з рэлігіяй супрацьстаяла іншая ідэалогія «ваяўнічага атэізму». Яна арыентавалася на выкарыстанне больш жорсткіх метадаў, лічачы, што барацьба з рэлігіяй з'яўляецца адной з формаў класовай барацьбы. На гэтых пазіцыях стаяў і І.В. Сталін.

Непасрэднай прычынай для наступу на царкву стаў хлебанарыхтоўчы крызіс 1928 г. Пачалі гучаць абвінавачванні ў адрас духавенства ў процідзеянні збожжанарыхтоўкам. Годам «вялікага пералому» становіцца 1929 г., калі канчаткова згортваецца НЭП і пачынаецца калектывізацыя. Прадстаўнікам царквы адводзіцца роля штэфнай контррэвалюцыйнай сілы, якая выступае супраць мерапрыемстваў дзяржавы.

Пасля змены дзяржаўнай палітыкі ў адносінах да абнаўленняў у канцы 1920-х – пачатку 1930-х гг. яны, гэтак жа як і прыхільнікі патрыяршай Царквы, сталі ў масавым парадку падвяргацца арыштам і рэпрэсіям. Абнаўлення было ліквідавана сілавым шляхам у сувязі з прыняццем новага курсу дзяржаўна-царкоўнай палітыкі.

Значэнне абнаўленняга расколу для Рускай Праваслаўнай Царквы вялікае. Безумоўна, ён меў негатыўныя наступствы, паколькі спрыяў паслабленню царкоўнага адзінства, магчымасці супрацьстаяць атэістычнай палітыцы дзяржавы, у значнай ступені падрываў аўтарытэт духавенства сярод веруючых. Аднак стварэнне абнаўленчых структур мела і пазітыўныя наступствы, бо абнаўленцы першымі сталі буферам у барацьбе паміж кансерватыўным крылом Царквы і дзяржавай. Акрамя таго, абнаўленчы раскол паслужыў здараўленню Царквы, абцяжаранай архірэйскай самаўпраўнасці і чыноўнічага бюракратызму.

ЛІТАРАТУРА

1. Шейкин, Г.Н. Полоцкая епархия / Г.Н. Шейкин. – Минск: Свято-Петро-Павловский собор, 1997. – 95 с.
2. Кривонос, Ф. Очерк из истории Витебска 20 – 30-х гг. XX ст. / Ф. Кривонос // Витебские епархиальные ведомости. – №1. – 2001. – С. 23 – 29.
3. Кривонос, Ф. У Бога мертвых нет. Неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917 – 1939 годы) / Ф. Кривонос. – Минск: МФЦП, 2007. – 240 с.
4. Цыпин, В. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды / В. Цыпин. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 816 с.
5. Шеленок, Д. Из истории Православной Церкви в Белоруссии (1922 – 1939) / Д. Шеленок. – М.: Крутицкое подворье, 2006. – 218 с.
6. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). – Фонд 332. – Воп. 1. – Спр. 3.
7. ДАВВ. – Фонд 10050-п. – Воп. 1. – Спр. 410.
8. Горидовец, В. К истории обновленческого раскола в Витебске / В. Горидовец // Вестник церковной истории № 3(7). – 2007. – С. 157 – 166.
9. Православная церковь на Витебщине (1918 – 1991): док. и материалы / ред.-кол.: М.В. Пищуленок; сост. В.П. Коханко – Минск: НАРБ, 2006. – 365 с.
10. ДАВВ. – Фонд 332. – Воп. 1. – Спр. 1.
11. Левитин-Краснов, В. Очерки по истории русской церковной смуты / В. Левитин-Краснов, В. Шавров. – М.: Крутицкое подворье 1996. – 670 с.
12. Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 51. – Воп. 1. – Спр. 116.
13. ДАВВ. – Фонд 332. – Воп. 1. – Спр. 9.
14. ДАВВ. – Фонд 1821. – Воп. 1. – Спр. 693.
15. ДАВВ. – Фонд 332. – Воп. 1. – Спр. 10.
16. Гавриил (Свидерский). Русское Православие [Электронный ресурс] / ред. Андреев Г., Web-мастер. Щерба К. – Электрон.дан. – М.: SK Communication International, 2008. – Режим доступа: http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_824, свободный. – Яз. рус.
17. ДАВВ. – Фонд 332. – Воп. 1. – Спр. 13.
18. ДАВВ. – Фонд 10051-п. – Воп. 1. – Спр. 380.
19. Александр (Щербаков). Русское Православие [Электронный ресурс] / ред. Андреев Г., Web-мастер. Щерба К. – Электрон.дан. – М.: SK Communication International, 2008. – Режим доступа: http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_223, свободный. – Яз. рус.
20. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917 – 1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.]; рэдкал. М. Касцюк (гал.рэдактар) [і інш.] – Мінск: Экаперспектыва, 2006. – 613 с.
21. ДАВВ. – Фонд 10051-п. – Воп. 1. – Спр. 809.
22. Маракоў, Л.У. Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі 1917 – 1967. // Л.У. Маракоў. – У 2 т. Т. 2. Лабяк-Яскевіч. – Мінск: Беларускі Экзархат, 2007. – 464 с.
23. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусі (НГАБ). – Фонд 2786. – Воп. 1. – Спр. 467.
24. Пищуленок, М.В. Православная церковь на Витебщине в 1920-х – начале 1930-х годов (по материалам государственного архива Витебской области) / М.В. Пищуленок // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. – 1996. – №1. – С. 12 – 16.
25. ДАВВ. – Фонд 10050-п. – Воп. 1. – Спр. 747.
26. Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку. – Фонд 104. – Воп. 1. – Спр. 62а.
27. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусі (НАРБ) – Фонд 4-п. – Воп. 1. – Спр. 4592.
28. Житие Святого священномученика Николая, пресвитера Витебского / Сост. иерей Горидовец В. – Витебск: 2007. – 15 с.